

– הן לזכר והן לנקבה, ולסוג שני 'תרנגולת' – הן לזכר והן לנקבה (וכמש"כ התוס' כאן), כיון שהסוג האחד הוא תרנגול דדברא – מדברי, שיוצא לחוץ כזכר, וקרר לסוג הזה בשם זכרי, והסוג השני הוא תרנגול ביתי – שאינו יוצא לחוץ, וקרר לסוג הזה בשם נקבי, כאשר שאין דרכה לצאת החוצה (ערוך לנר).

דף נא

'כל שיש לו קשקשת יש לו סנפיר' – י"א שיתכן דג בעולם שיש לו קשקשים ואין לו סנפירים, אלא שהוא כל כך לא מצוי עד שלא נחשב ואין צריך לחוש לזה (משמעות הריטב"א, כתיי ופולתי סי' פג ס"ק ה, חידושי נדה לבעל כנסת יהוקאל). אך יש חולקים וסוברים שהתורה העידה שאין שום דג בעולם שיש לו קשקשים ולא יהיו לו סנפירים (משמעות הט"ז שם ס"ק ג, פמ"ג במש"ז שם, מחזיק ברכה שם ס"ק ח, וע"ע דרכי תשובה שם ס"ק כז, ועי' להלן. וע"ע חסדי דוד על התוספתא חולין פ"ג ה"ט) [וע"ע אמתחת בנימין].

'כל שיש לו קרניים יש לו טלפים' – בספר שלטי הגבורים (פ' נב) שחברו חכם רופא אחד גדול מהדור שלפנינו האריך בענין זה, והביא בשם חכמי האומות מכמה בעלי חיים שהם בעלי קרן אחת והם טמאים, והעידו שחמור הבר יש לו במצחו קרן אחת והוא קלוט ברגליו, ובהודו נמצאים שוורים שיש להם קרן אחת במצחם ופרסותיהם קלוטות, וכן יולדו שם בעלי חיים אכזריים דומין בגופן לסוסים ובראשם לאיל ורגליהם דומין לרגלי הפיל והוסיפו עוד כי זנב הבעלי חיים האלה הוא דומה לזנב החזיר יערי ורוב הפעמים הולכים הלך וגעו ומצחם יוצא קרן אחת שחור ארוך שתי אמות וכיו"ב רבים איתם [א"ה: רוב התיאורים מתאימים למכונה היום 'קרנף'], וכל אלו הענינים אינם מבודים מן הלב, שכולם אין ספק בדבריהם שהם עדי ראיה ולא שייך בזה לומר "אשר פיהם דבר שוא". ומעתה י"ל וכו' ומתניתין דפרק בא סימן [היינו משנתנו] אידי דכילל ומני כללי טובי – מני נמי הך כללא בהדייהו אליבא דר' דוסא א"ע"ג דלית הלכתא כוותיה, ולא מקרי בכה"ג סתמא דמתניתין וכו' והכי נקטינן (פרי חדש י"ד סי' פ ס"ק ב). אמנם יש חולקים על דבריו (בכור שור חולין נט ע"ב, ע"ש. ואחי ורא"ש הרא"ב ה"ו בספרו שיחת חולין [עמ' תיז] כתב דאולי יש לתרץ קושית הפר"ח דהקרנף קרנו למטה ממצחו, והמשנה כוונתה לקרן במצחו).

'גדיל תורה ויאדיר' – פי' שהתורה רצתה להשמיע לנו בעצמה מהם הקשקשים, ולא דיה בזה שנלמד מהפסוק שבגי גלית או מקבלה (תוס' כאן בשילוב תוס' חולין סו ע"ב [וע"ש במהרש"א ובמהר"ם שיק ובקיון דיונה ובפמ"ג י"ד סי' פג מש"ז ס"ק ב, ובפתחי נדה בסוגיין], וכ"ה במעדני יו"ט שם סי' סז אות ה, ועי' היטב ברש"י שם, ובחסדי דוד על התוספתא חולין פ"ג ה"ט ובהערה שם אות קה). ואם יש לו קשקשת, אין אתה צריך לשאול על סנפירים כלל (תוספתא חולין פ"ג ה"ט, ריטב"א). ואני בהיותי אב"ד ור"מ בק"ק ווינא הביא אלי החכם מוהר"ר אהרן רופא נר"ו דג נקרא בלשונם 'שטינקס מרינוס' ונמצא בים הספרדי והוא סם המות, והרקחים יודעים פעולות להוציא הארס ממנו ואז עושין מבשרו מיני רפואות, ויש לו שדרה וראשו רחב וגם יש לו קשקשים על כל גופו ואין לו שום סנפיר רק יש לו ארבע רגלים כרגלי בהמה או חיה, ושאלני על זה דממ"נ אם נחשב רגלים לסנפירים הלא "דרכיה דרכי נועם" ואי אפשר לומר שהתורה מסרה לנו כלל שע"י כן נבוא לאכול סם המות וכו'. ואשתומם על זה

מאוד ולא ידעתי להשיב, רק אמרתי שאפשר שהוא מין מורכב ולא הורכב קודם מתן תורה וכו' ואף זה מין הורכב אחר קבלת חז"ל ד'כל שיש לו קשקשת יש לו סנפיר'. והנה כעת נ"ל יישוב אחר יותר נכון, וזהו שיש לי דקדוק בכתוב וכו' ומעתה זכינו לדין דזה הכלל ד'כל שיש לו קשקשת יש לו סנפיר' – על מין דגים הוא שאמרו כן, ולא על החיות שבים, שהרי יש חיה או חיות בים שיש להם קשקשת ואין להם סנפיר כמו זה 'שטינקס מרינוס' וכו', ואע"ג וכו' ולא חייש לדג טמא זה וכו' – לא קשיא כלל וכו' דלדבר דלא שכיח לא חיישינן (מעדני יו"ט שם). אך יש חולקים על זה, ועי' בחתם סופר, פתחי נדה בסוגיין ובאריכות בדרכי תשובה (יו"ד סי' פג ס"ק כח).

יגדיל תורה ויאדיר' – עי' דרשות החתם סופר (סוף ח"ב, דף ת ע"ג).

ולבני מערבא דמברכי בתר דסליקו תפיליהו ... לשמור חוקיו' – יש אומרים, שדוקא על תפילין נהגו לברך כן משום שכתוב "ושמרת את החוקה הזאת למועדה" ופירשו כן על תפילין, לכן בירכו "לשמור חוקיו", משא"כ בשאר מצוות כגון ציצית שלכו"ע אין מברכים כלום בפשיטתה. וגם על תפילין בירכו רק כשחלצום סמוך לשקיעת החמה – דאז חייבים לחלצם משום דסבירא להו שיש איסור עשה להניחם בלילה שכתוב "מימים ימימה", אבל בחלצום באמצע היום מרצונם – לא בירכו עליהם, כי לא שייך לברך "לשמור חוקיו" אלא כשמורידים אותם מחמת חיוב עשה דאורייתא ושייך לברך על כך שאנו שומרים חוקיו. ולכן לדידן דפסקינן שגם בלילה מותר להניח תפילין מן התורה, ורק חכמים אסרום משום שמא יפיה וכו', – א"כ אין שום זמן שאנו חולצים אותם בחיוב, ולא שייך לברך בחליצתם, וגם בשבת אין איסור להניחן אלא שאין צורך לפי שהשבת עצמה 'אות' ואין צריך אות אחרת של התפילין (תוספות כאן, וכ"כ רבינו תם בספר הישר חלק החידושים סי' תכו, ועי' תוספות ברכות מד ע"ב ד"ה ולבני, סוכה לט ע"א ד"ה אבל, מנחות לו ע"ב ד"ה ושמרת, אור זרוע ח"א סי' תקפד, תוס' רבינו יהודה החסיד משירליאון ברכות שם, רא"ש הלכות תפילין סי' טז). ויש חולקים על כל הנ"ל וסוברים שבני מערבא בירכו על כל המצוות בסיומן, אלא שבתפילין בלבד הנוסח "לשמור חוקיו" כנ"ל אך בשאר המצוות הנוסח "לשמור מצוותיו", וטעם ברכתם ברכה זו דוקא כשחולצים אותם בלילה – אינה משום שהם מחויבים לחלצם, אלא משום שנגמרה מצותם, שלא שייך לברך באמצע היום בזמן שעדיין יש מצוה להמשיך להניחם, ולפ"ז לא היו מברכים אלא על מצוות שנגמרה מצוותן או שעצם עשייתן היא גמור מצוותן כגון תקיעת שופר ונטילת לולב, אבל לא היו מברכים פושט טליתו ביום או יוצא מן הסוכה, כי המצוה לא נסתיימה. ולפ"ז מי שרוצה לנהוג להלכתא כבני מערבא – רשאי, אלא שלא נהגו כן (רמב"ן, רשב"א בסוגיין ובברכות שם, ריטב"א, ראבי"ה סי' קכב קנה קסה, יראים סי' טז [ובשלם סי' שצט. והנה א"כ פסק דלא כר"ת רבו, ומכאן צ"ב לכאורה עמש"כ בברכ"י סי' לו ס"ק א, ע"ש, וי"ל. ובעיקר הדברים עי' בוי העמודים ובעמודי ארום וכתועפות ראם שם], ורקח סי' שמו [בשם רבו הרא"ם בעל היראים הנ"ל], מרדכי ספ"ו דברכות סי' קנד, [ור"ת ידידיה בספר הישר שם מביא דעה זו בשם 'איכא למאן דסבירא ליה']).

הנצי"ב במרומי שדה כתב דלפי' ר"ת צריך לומר דבני מערבא מברכים לפני סילוק התפילין, שהרי סובר שהסילוק עצמו הוא המצוה, וכל המצוות מברכין עליהן עובר לעשייתן! ולפ"ז י"ל דגירסת הגמרא שלנו 'לתבר דסליקו תפיליהו' היא רק לשאר הראשונים, אבל לר"ת כנראה הגירסא היא 'כי מסלקין תפיליהו'. אבל הגר"א ביאר דאף לר"ת שיש איסור להניח תפילין בלילה – אבל אין מצוה לסלקן, ולכן גם לדידיה מברכים רק לאחר החליצה.

הטור (או"ח סי' כט) כתב: ולא יברך "אשר קדשנו במצוותיו וצונו לשמור חוקיו" כשמסירן, שאין הלכה

כבני מערבא שהיו מברכים "לשמור חוקיו" בשעת הסרתן מפני שסוברין לילה לאו זמן תפילין הוא ודורשים אותו מ"ושמרת את החוקה הזאת למועדה מימים ימימה" – ימים ולא לילות. ואנן קיי"ל לילה זמן תפילין הוא, הילכך אין לברך אפילו כשיסירם בלילה, ואפילו בערב שבת ביה"ש שצריך להסירם – אין לברך, שמה שצריך אז להסירם – לא מ"ושמרת" אנו לומדים אותו אלא משום דכתיב בהן "והיה לך לאות" ושבת ויו"ט אין צריכין אות. הילכך אין לברך כלל. וראיתי כתוב ע"ש רב האי גאון שהרשות בידו לברך אם ירצה, ואני תמה דודאי כיון שאינו חייב לברך – אם יברך הוי ברכה לבטלה. עכ"ל הטור. הרי שהבין כדעת התוס' ואביו הרא"ש, וכ"כ הבית יוסף שם, ועע"ש שהאריך, ובין היתר דן אם יש איסור להניח תפילין בשבת ויו"ט או שרק אין צורך, וכן תירץ את קושיית הטור על רב האי גאון בכמה אופנים [ע"ש ומהם נוכל ללמוד כמה כללים לגבי הכלל של 'ספק ברכות להקל']. וע"ש בב"ח ובחידושי הגהות. ועי' בשו"ע שם ובנו"כ, ובפתחי נדה ומהר"ץ חיות בסוגיין. ואכמ"ל.

כתבו אחרונים שראוי לעשות זכר לבני מערבא ולומר בחליצת התפילין את הפסוק "ויאמר אם שמוע תשמע לקול...ושמרת כל חוקיו..." (כף החיים שם ס"ק א בשם מהר"ח פלאגי ברוח חיים שם ס"ק ג ובנו ביפה ללב שם ס"ק א, ושכ"כ מהר"א פאפו בחסד לאלפים סי' כה סעי' ג). ובערוך השלחן (שם סעי' ג) כתב: יש שנהגו כשמגיעים ב"ובא לציון" ל"יהי רצון...שנשמור חוקיך" מסלקים הרצועה מעל האצבע, לזכר ברכת "לשמור חוקיו" של בני מערבא. ואיני יודע אם כדאי לעשות כן כיון דלא קיי"ל כבני מערבא. ועוד שגם בני מערבא לא היו מברכים רק אם חלצום לעת ערב [א"ה: וזה קשה גם על האחרונים הנ"ל שבכה"ח]. אמנם אכן אין איזה חשש בזה, ומ"מ לא ידעתי אם יש לעשות זכר למאי דלא קיי"ל לדינא. וצ"ע. עכ"ד.

דף נב

'שמא ... ונתחלפה לך בין איוב לאויב' – לכאורה צריך להבין, דודאי אינו כפשוטו דיחשוב שיכולים לבלבל אותיות בשמים ולדון אותו לחינם! ויש לכאר בכמה אופנים; א. אותיות שמו של אדם כסדרן הם מדת הרחמים, ובבלבול אותיות זה מדת הדין, "רוח סערה" הם הקליפות מדת הדין, על זה אמר איוב שמא שליחי מדת הדין הסיתוך להפוך לי מדת הרחמים למדת הדין (ערוך לנר, עע"ש).

ב. איוב היה גלגול תרח, וחשש שהחליפו 'איוב' ל'אויב' דהיינו שדוהו כתרח שהיה עובד עבו"ז (מראית העין).

ג. עפמש"כ האר"י (בשער הפסוקים פר' בשלח) שנרמז עונשו של איוב בצרעת בפסוק "תרעץ אויב" – 'תרעץ' לשון צרעת. וכן נרמז איוב בפסוק "אמר אויב ארדוף אשיג אחלק שלל" וגו' שיעץ איוב לפרעה לישלוט בישראל בגופם ובממונם בלי לגעת בנפשם, [דלא כהמדרש שאיוב שתק], ועל זה ג"כ הגיע לו עונש בגופו וממונו בלי לגעת בנפשו. וזה מה שאמר איוב להקב"ה שהעניש אותו ע"י שהחליף את שמו מ'איוב' ל'אויב' ופירש "תרעץ אויב" שתהיה לו צרעת, אבל באמת הגיע לו בגלל שהוא החליף את שמו עצמו באומרו "ארדוף אשיג אחלק שלל" (בן יהוידע בבא בתרא טו ע"א).

ד. איוב חשב שכשעלתה נשמתו בלילה ליתן דין וחשבון לפני הקב"ה, בלבד השטן והחזירו בגופו נשמת רשע – אויב (בן יהוידע בסוגיין).

ה. עי' חידושי אגדות למהר"ל מפראג (בבא בתרא שם).